

MONTE CRİSTO KONTU ROMANININ AHMET MİTHAT EFENDİ'YE ETKİSİ

Fazıl Gökçek*

Alexandre Dumas'ın Monte Cristo Kontu adlı eseri, Fenelon'un Telemak ve Victor Hugo'nun Mağdur'ın Hikâyesi'nden sonra Türkçeye tercüme edilen ilk romanlardan biridir. Teodor Kasap tarafından tercüme edilen roman, bir kısmı Ahmet Mithat Efendi'nin matbaasında ve bir kısmı da Çingiraklı Tatar Matbaası'nda olmak üzere, 1288–1290 (1871-1873) yıllarında altı cilt hâlinde basılmıştır. Bazı kaynaklarda bu romanın tercümesi Ahmet Mithat Efendi'ye izafe edilmişse de bu doğru değildir¹. Romanın gördüğü ilginin yayımcısını ve mütercimini memnun ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü romana gösterilen bu ilgiden etkilenen Ahmet Mithat Efendi, hemen ardından, 1874'te, Monte Cristo'yu “tanzir” ederek yazdığını belirttiği Hasan Mellah romanını kaleme almıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin Monte Cristo'yu gerçekten de çok beğendiği ve önemseydiği, Hasan Mellah'ın önsözündeki ifadelerden anlaşılmaktadır. Ama ondan önce 1873 yılında Kırkambar'ın 4. sayısındaki bir yazısında² bu romandan söz ettiğini görüyoruz. Bu yazıda romanları “suret-i tasvir ve tahrirince” dört “tabaka”ya ayıran A. Mithat Efendi, Monte Cristo'yu, Türkçede

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Bu yanlışlığa İnci Enginün işaret etmiş ve eserin Teodor Kasap tarafından tercüme edildiğini kaynaklarıyla göstermiştir. Enginün'ün kitabında verilen bilgiye göre; Teodor Kasap, Kırım Savaşı sonrasında ülkesine dönen ve A. Dumas'ın yeğeni olan bir Fransız subayıyla Fransa'ya gitmiş ve orada liseyi bitirdikten sonra Monte Cristo yazarının kâtipliğini de yapmıştır. Türkiye'ye döndüğünde Diyojen'i çıkaran Teodor Kasap, romanı bu gazetede tefrika edeceğini duyurmuş, fakat daha sonra, gazetenin 125. sayısında, eserin çok hacimli olması dolayısıyla her hafta bir cüzün gazete bayilerinde satılacağını ilân etmiştir. Bkz. İnci Enginün, Yeni Türk Edebiyatı - Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1830-1923), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 179. Seyfettin Özege katalogunda da romanın müterciminin Teodor Kasap olduğu belirtilmiştir. Romanın tercümesinin Ahmet Mithat Efendi'ye izafe edilmesinin sebebi, yazarın daha sonra Emile Augier'den “iktibas” ettiği Nedamet mi? Heyhat! adlı romanın önsözündeki bir ifade olmalıdır. Burada Ahmet Mithat Efendi, Monte Cristo'dan söz ederken, “Bu romanı muharrir-i âciz dahi dâhil olduğu halde hemen yirmi otuz mütercim tercüme etmiş veyahut asıl mütercimi namını alan zatın tercümelerini tashihe yardım eylemiş” şeklinde bir ifade kullanır. Kütüphanelerimizde Ahmet Mithat Efendi'ye ait bir Monte Cristo tercümesi bulunmadığına göre, bu ifadeden yazarımızın bu tercümede Teodor Kasap'a yardımcı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Tanpınar'ın kitabındaki bir ifade de bu yanlışlığa yol açmış olabilir. Tanpınar, On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nin (5. bs. 1982) 285. sayfasında Monte Cristo'yu Teodor Kasap'ın 1871-1873 senelerinde çevirdiğini belirtmiş olmasına rağmen, aynı eserin 471. sayfasında Ahmet Mithat Efendi'den “Monte Cristo mütercimi” olarak söz eder.

² “Hikâye Tasvir ve Tahriri”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Zeynep Kerman), İstanbul 1979, s. 53-57.

henüz telif olarak bir örneği gösterilemeyecek dördüncü tabakadaki romanlara örnek olmak üzere zikreder: "... bu defa tercüme ve neşredilmiş bulunan Monte Kristo hikâyesi bu tabaka-i âliyyeye dâhil bir hikâye-i lâtifedir ki tasvir ve tahriri her kula müyesser olamaz."

Hasan Mellah önsözünde ise kendi romanı ve romancılığı ile Monte Cristo ve yazarını karşılaştırır. Burada yazar, hem kendisinin Türkçede roman türünün ilk örneklerini verdiğini hatırlatır hem de bu alanda cesur adımların yine kendisi tarafından atıldığını ileri sürer. "Bundan üç sene mukaddem ortada hiçbir şey yok iken" tek başına ortaya çıktığı gibi "şimdi dahi edebiyat ve hikemiyat yolunda velev ki sıçramak kabilinden olsun bir büyücek adım daha" atmaktadır.³ Yazarın bu romanı "sıçramak kabilinden bir büyük adım" saymasının sebebi, "Monte Kristo hikâyesini tanzir"e kalkışmış olmasıdır. Bu o kadar büyük bir cesarettir ki, sonunda ayıplanmak tehlikesi bile vardır, fakat o buna aldırılmayacaktır.⁴

"Üç yüz seneden beri edebiyat ve hikemiyatla uğraşan bir milletin üç bini tecavüz eden erbab-ı kalemi meyanında teferrüt etmiş olan bir muharrir ile üç seneden beri edebiyat ve hikemiyata sarf-ı zihin etmeye başlamış olan bir milletin henüz otuza varamayan erbab-ı kalemi meyanında gayretten başka bir şöhreti olmayan muharririn arasındaki farkı hesaba katarsak gönlümün bu icbarından dolayı ma'yub olamam itikadındayım. Velev ki ma'yub olayım... Velev ki bu yolda âlem-i edebiyat ve hikemiyatça mevcudiyetimi mahvetmiş olayım. Ne zararı var? Terakki denilen şey ileride bulunanları gördükçe onların menziletine can atmakla hasıl olur. Menzil-i maksuda varılabilirse ne alâ, varılamazsa bari istihsal-i maksat yolunda kaybolunmuş olur. Mıhlanmış gibi bir yerde kalmaktansa velev ki zıya' için olsun hareket elbette evlâdır."

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere A. Mithat Efendi, Hasan Mellah'ı kaleme aldığı 1874 yılında, Alexandre Dumas'nın eserini kendi yazarlığı için bir ideal olarak görmektedir. Buna karşılık, aradan yaklaşık on beş yıl geçtikten sonra 1888 ve 1889 yıllarında bir yıl arayla yayımlanan iki romanının önsözünde Monte Cristo hakkındaki düşüncesinin değiştiğini görüyoruz. İlk olarak Haydut Montari'nin "İfade-i Mahsusa" başlıklı önsözünde, "bir vakit" Hasan Mellah'ı "Monte Kristo hikâyesinden aldığı gayretle" yazdığını belirtir, ancak "Hasan Mellah'ın havî olduğu vukuat[ın] Monte Kristo'nun vukuat-ı

³ Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar, (Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk), TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 5-6.

⁴ a.g.e., s. 6.

mutazamminesine nispetle ihtimalâta daha ziyade karib” olduğunu ekler⁵. Bu, Ahmet Mithat Efendi'nin Dumas'nın eseri hakkındaki ilk eleştirel yargısıdır. Daha sonra Emile Augier'den -kendi ifadesiyle- “iktibas” ettiği Nedamet mi? Heyhat!'ın “Mukaddime Makamında Bir Hasbihal” başlıklı önsözünde yazdıkları da, onun Monte Cristo romanı hakkındaki hayranlığının devam etmediğini göstermektedir. Bu önsözde roman anlayışına ilişkin ayrıntılı açıklamalar yapan Ahmet Mithat Efendi, Türkçe'de ilk örneklerini kendisinin verdiği bu türde, on beş yirmi yıl içerisinde büyük ilerlemelerin gerçekleştiğini, gerek yazarların gerekse okuyucuların artık edebî değeri daha yüksek romanlara yöneldiklerini belirtir ve bu fikrini ispatlamak için sözü Monte Cristo'ya getirir. Bu eserin Telemak'tan sonra Türkçe'ye tercüme edilen ikinci roman olarak kabul edilebileceğini belirtir ve yayımlandığında okuyucular tarafından nasıl hayranlıkla karşılandığını şu sözlerle anlatır:⁶

“Aman yarabbi! O zaman “Monte Kristo” romanı halkın nazar-ı hayretine nasıl çarpmış idi? Vehleten vukua geliveren o tesadüflerin her biri kudret-i beşeriye fevkinde bir maharet-i edebiye olmak üzere telâkki olunmuştu. Bir cenazeye bedel çuvala konularak bilmem kaç yüz metre kayadan aşağıya denize atılan ve bu sukûtun şiddetiyle bilmem kaç kulaç denize batan herifin çuvalı yarıp çıkması, helâkten kurtulması derecesindeki mübalağalar hep birer hüner sayılmıştı. Bir duvar yarılıp içinden hiç beklenilmeyen bir adamın çıkivermesi gibi ahval, erbab-ı mütalâanın çeşman-ı hayretini fırlatmakta idi. Bu yolda ikinci bir roman olmak üzere tercümeğe şayan eser Fransızcada dahi bulunamadı. Hatta muharrir-i âciz gibi en büyük heveskârlar Monte Kristo romanı yerine ikame etmeye salih bir romanı Fransızcada dahi bulamayınca takliden Hasan Mellah'ı yazmak mecburiyeti misillü mecburiyetlere duçar olmak zaruret hükmünü almıştır.”

Bu cümlelerin satır aralarından da anlaşılabilceği üzere, Ahmet Mithat Efendi, artık kendisi bu roman hakkında bu fikirde olmadığı gibi okuyucuların da bu düşüncede olmadığına inanmaktadır. Aradan geçen zaman, edebî zevk seviyesini yükseltmiştir. Nitekim bu sözlerin devamında, “Acaba bugünkü maarifimizin yetiştirdiği bir nevcivan-ı kâmil Monte Cristo'dan lezzet alabilir mi?” sorusunu soran yazar, buna, “Biz bunu hiç memul edemeyiz” cevabını verir. Hatta kendi eseri olduğu hâlde, Hasan Mellah'ın da aynı akıbetten kurtulamayacağını ekler. Ama kendi eserini bu bakımdan Monte Cristo'dan

⁵ *Haydut Montari*, (Hazırlayan: Erol Ülgen), TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 6.

⁶ *Nedamet mi? Heyhat!*, İstanbul 1306 (1889), s. 4.

daha şanslı bulmaktadır, çünkü “Monte Kristo sırf yalan, mahz-ı hayal olmaya mukabil, Hasan Mellah’ın bir büyük kısmı tarih üzerine mübteni”dir.

Bu satırlardan Ahmet Mithat Efendi’nin Monte Cristo’yu artık eskisi kadar gözünde büyütmediği sonucuna varabiliriz. Fakat 1893 yılında, yani Nedamet mi? Heyhat!’tan yaklaşık üç yıl sonra basılan Ahmet Metin ve Şirzat’ın önsözündeki ifadeler, bu hükme varmamızı engellemektedir. “İfadecik” başlıklı bu kısa önsözde Ahmet Mithat Efendi, bu romanı Jules Verne tarzında kaleme aldığını, fakat “vakayiin hayaliyeti cihetinden” Alexandre Dumas’ı “tanzir” ettiğini belirtmekte ve ardından Alexandre Dumas ve eseri hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“O Aleksandre Duma ki Monte Kristo’su bizim Osmanlılık âleminde romancılığın ilk meşki olarak, ondan beri de Monte Cristo makamına kaim olabilecek ve onu unutturacak hiçbir roman daha ne yazılmış ne tercüme olunmuştur.”⁷

Görüldüğü gibi, 1874 yılında taklit etmeyi bile bir büyük cüret olarak gördüğü Monte Cristo’yu Ahmet Mithat, 1889’da artık modası geçmiş bir roman olarak kabul etse de, 1892’de de hâlâ benzeri yazılmamış bir eser olarak nitelenebilir. Bu yıllarda bu romana Türk okuyucusunun ilgisinin devam ettiği, 1911-1912 yıllarında yeni bir çevirisinin daha yapılmış olmasından anlaşılmaktadır⁸. Fakat esasen Ahmet Mithat Efendi, Nedamet mi? Heyhat!’ın önsözünde söylediklerinde haklıdır; artık Monte Cristo, ciddî roman okuyucusunun pek itibar etmediği bir macera romanı olarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır. Bu yüzden olmalıdır ki, romanın Cumhuriyet dönemindeki Türkçe neşirlerinin hemen tamamı özet halinde ve orta öğretim öğrencilerine hitap edecek şekilde yapılmıştır⁹.

⁷ Ahmet Metin ve Şirzat Yahut Roman İçinde Roman, İstanbul 1309 (1892), s. 2.

⁸ Bu çeviri Avanzade Mehmet Süleyman tarafından yapılmıştır. Matbaa-i Keteon Bedrosyan, İstanbul, 1327-1328, 1308 s. Bu ikinci çeviri de ilki gibi altı cilt halinde yayımlanmıştır. Avanzade, aynı yıllarda Sefiller’i de tercüme etmiş ve roman aynı matbaa tarafından beş cilt olarak basılmıştır.

⁹ Bir fikir vermesi bakımından bazı baskılarının ebat ve sayfa numaralarını vermek istiyoruz: Engin Yayıncılık, 14x20, 255 s.; Serhat Yayınları, 13.5x19.5, 96 s.; Papatya Yayınları, 14x20, 160 s.; Gugukkuşu Yayınları, 14x20, 95 s.; Morpa Yayınevi, 14x20, 71 s.; Epsilon Yayınevi, 13x20, 238 s.; Altın Kitaplar, 13.5x19.5, 142 s.; Timaş, 2 cilt, 1. cilt: 13.5x19.5, 380 s.; 2. cilt: 13.5x19.5, 372 s.; Gün yayıncılık, 13.5x19.5, 128 s.; Bilgi Yayınevi, 13.3x19.5, 136 s.; İskele Yayıncılık, 13.5x19.5, 592 s. Eserin tam bir çevirisi ancak yakın zamanda yapılmıştır: Monte Cristo Kontu, (çeviren: Aysen Altınel), İthaki Yayınları, İstanbul 2003, 1400 s. Romanın iki ciltlik bu neşirinden sonra 2006’da aynı yayınevi tarafından tek ciltlik bir baskısı da yapılmıştır. Biz çalışmamızda bu son baskıdan yararlandık.

Monte Cristo Kontu Romanının Ahmet Mithat Efendi'ye Etkisi

Zamanla ciddi roman okuyucularının pek itibar etmediği, macera ve entrik özellikleri dolayısıyla daha çok çocuk ve gençlere hitap eden bir roman olarak kabul edildiği anlaşılan Monte Cristo'nun, Türk romanının ilk yıllarında, geniş bir okuyucu kitlesi tarafından beğenildiği ve bu beğenin doğurduğu ilginin verdiği cesaretle Ahmet Mithat Efendi'nin Hasan Mellah'ı kaleme aldığı görülmektedir. Peki Hasan Mellah'ta yazarın açıkça esinlendiğini söylediği Monte Cristo Kontu'ndan gelen ne gibi etkiler bulunmaktadır? Bu yazıda bu sorunun cevabını vermeye çalışacağız.

Fransa'da 1844-1845 yıllarında yayımlanan Monte Cristo, bilindiği gibi, Edmond Dantes adındaki istikbali parlak bir denizcinin; nişanlısı Mercedes'e göz koyan Fernand, kendisini kıskanan komşusu Caderose ve aynı gemide çalıştıkları ve yine kendisini çekemeyen Danglars adındaki muhasebecinin kurduğu bir komployla, o zaman için çok tehlikeli olan Napolyon taraftarlığı suçlamasıyla tutuklanması, Napolyon'la ilişkisi bulunan babasının adının ortaya çıkmasından ve bunun kendisinin gelecekteki ikbaline gölge düşürmesinden korkan Marsilya savcısının onu bir an önce gözlerden uzaklaştırmak için İf Şatosu'ndaki zindana göndermesi, genç adamın on dört yıl bu zindanda kaldıktan sonra orada tanıdığı Rahip Faria sayesinde zindandan kurtulması, rahibin ölmeden önce yerini bildirdiği bir hazineyi elde ederek Monte Cristo Kontu adıyla Paris sosyetesine katılması ve o zamana kadar her biri Paris sosyetesinde önemli bir yere gelmiş olan düşmanlarından yavaş yavaş intikam almasının hikâye edildiği, baştan sona olağanüstü maceralarla dolu bir romandır.

Hasan Mellah ise, adının da işaret ettiği üzere, Hasan adında Magrip'li genç bir denizcinin İspanya'da görüp aşık olduğu Cuzella adlı sevgilisini kaçıran Pavlos adındaki rakibini yakalamak için çıktığı seyahatler ve bu seyahatlerde yaşadığı maceraların hikâye edildiği bir romandır. Monte Cristo gibi Hasan Mellah da hacimli bir romandır; TDK tarafından yeni harflerle yapılan baskısı, -Ahmet Mithat Efendi'nin eserin gördüğü ilgi üzerine kaleme aldığı Zeyl-i Hasan Mellah'la birlikte- 850 sayfaya yakındır.

Olağanüstü maceralarla dolu olmak bakımından Hasan Mellah, gerçekten de Monte Cristo'ya bir naziredir. Bunun dışında Hasan Mellah'ın hangi bakımlardan Monte Cristo'yu hatırlattığına baktığımızda ise şunları söyleyebiliriz: İlk olarak, her iki romanda da roman kahramanlarının maceraları bir gemi tarafından kurtarılmalarıyla başlamaktadır. Hasan Mellah, isyancıların elinden bir korsan gemisi tarafından kurtarılır. Edmond Dantes de zindandan kaçtıktan sonra sığındığı adadan bir kaçakçı gemisine binerek kurtulur. Her ikisi de sığındıkları bu gemilerde gerçek kimliklerini saklamak zorunda kalırlar. İkinci olarak, Dumas'nın romanında kahraman, sürekli kılık değiştirir ve

etrafına kendisini birkaç farklı kimlikle tanıtır. Edmond Dantes, özgürlüğüne kavuştuktan sonra Monte Cristo Kontu, Rahip Busoni ve Lord Willmore olarak farklı kimliklerle okuyucunun karşısına çıkar. Hasan Mellah'ta da romanın önemli kişilerinden biri olan Pavlos'u farklı kimliklerle görürüz. Dominico Badya ve Ali Efendi Pavlos'un diğer adlarıdır. Belki bunlara üçüncü olarak her iki romanda da gemcilik terimlerinin -özellikle Ahmet Mithat Efendi'de- üslûbu belirleyecek kadar sık kullanılmış olmasını ekleyebiliriz. Ancak bu benzerlikler, Hasan Mellah'ın Monte Cristo Kontu'nun etkisinde bir roman olduğu sonucuna varmamız için yeterli değildir. Başlı deritte olan kahramanın bir gemiye sığınmasının da, kılık değiştirme motifinin de ilk kez Monte Cristo'da görülen orijinal buluşlar oldukları söylenemez. Gemicilik terimlerinin sık kullanılması da her iki romanda kahramanların denizci olmaları ve özellikle Ahmet Mithat Efendi'de olayların büyük bir kısmının denizde geçiyor olmasıyla ilgilidir. Bu tür benzerlikler, Monte Cristo Kontu ile Ahmet Mithat Efendi'nin diğer bazı romanları arasında da bulunmaktadır. Örneğin Monte Cristo Kontu'nda Albert'in ve Mösyö Danglars'ın İtalya'da haydutlar tarafından kaçırılmaları ve bu haydutların Danglars'a zorla birtakım sanatlar imzalatmaları ile Ahmet Mithat Efendi'nin Bahtiyarlık romanında Senai'yi yine İtalya'da haydutların kaçırmaları ve zorla imzalatmaları çekiyle bankadaki parasını tahsil etmeleri arasında da benzerlik bulunmaktadır. Paris'te Bir Türk romanında Nasuh, Paris'te farklı çevrelere kendisini farklı kimliklerle gösterir. Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş adlı romanda da Mesut Ağa, kendisini farklı çevrelere farklı kimliklerle tanıtır. Ahmet Metin ve Şirzat romanında ise denizcilik ve gemicilik terimleri Hasan Mellah'tan daha fazla dikkat çekecek ölçüde sık kullanılmıştır. Sadece bu tür benzerliklerden hareketle söz konusu romanların Monte Cristo Kontu'nun etkisi altında yazıldığını söyleyemediğimiz gibi Hasan Mellah'ın da yukarıda göstermeye çalıştığımız muhtevaya ilişkin bazı benzerlikler dolayısıyla Dumas'nın romanının etkisinde yazıldığını söyleyemeyiz. Bunların dışında ise iki roman arasında muhtevaya ilişkin bir benzerlik bulunmamaktadır.

Her iki romana yapı ve kuruluş açısından baktığımızda göze çarpan benzerlikler var mıdır ve bu bakımdan Ahmet Mithat Efendi Alexandre Dumas'dan etkilenmiş midir? İlk olarak, yazar anlatıcının romandaki konumu bakımından iki roman birbirinden tamamen farklıdır. Alexandre Dumas'nın romanında yazar-anlatıcının varlığı hemen hiç hissedilmez; yazar-anlatıcı, geleneksel 3. şahıs anlatıcıdır ve ancak bazı bölümlerin başlarında, aşağıdaki örneklerde görüldüğü şekilde, genellikle tek bir cümlede varlığını belli eder:

“... Danglars'ı bir kenara bırakalım, ... Dantes'in peşinden gidelim.”

(s. 13)

“Okuyucularımızın bu küçük kasabanın tek yolu üzerinde bizi izlemeleri ve ... evlerden birine bizimle birlikte girmeleri gerekiyor.” (s. 19)

“Willefort'u, üç kat para ödediği kılavuzlar sayesinde hızlı gittiği Paris yolunda bırakalım ve... Tuileries'nin penceresi kemerli bu küçük odasına girelim.” (s. 75)

“Okuyucularımızın, onları Mösyö de Willefort'un evini saran bu çite götürmemize izin vermeleri gerek. Kestane ağaçlarının örttüğü bu demir parmaklığın arkasında tanıdığımız kişileri bulacağız.” (s. 529)

“Atlarını son hızla sürüp evine dönen bankacıyı bir yana bırakalım. Madam Danglars'ı sabah gezintisinde izleyelim. (s. 606)

“Bu ziyaretle ilgili belki Monte Cristo'nun beklediği, ama okuyucularımızın kuşkusuz beklemediği bir açıklama yapalım. (s. 841)

Yüz on yedi bölümden meydana gelen ve Türkçe çevirisi bin sayfayı geçen romanda, bu naklettiklerimize belki ancak bu kadarı daha eklenebilecek olan bu cümlelerin dışında metnin tamamında yazar-anlatıcı, sadece olup bitenleri nakleden, ama kendi varlığıyla romanda görünmeyen 3. şahıs anlatıcıdır. Belki buna bağlı olarak A. Dumas'nın romanında diyalog, bir anlatım vasıtası olarak, dikkati çekecek ölçüde sık kullanılmıştır. Çoğu bölümde iki veya daha fazla kişinin karşılıklı konuşmaları ile okuyucu olup bitenleri öğrenir. Bu, yazar-anlatıcının romandaki varlığını görünmez kılan, esasen tiyatroya özgü ve gösterme tekniğine dayanan bir anlatım yöntemidir. Ahmet Mithat Efendi'nin benimsediği, yazar-anlatıcının her an olayların içinde bulunduğu anlatım tarzı dolayısıyla onun romanlarında diyaloglar fazla değildir. Ahmet Mithat diyaloga başvurduğunda bile bu konuşmaların arasına girerek yazar-anlatıcının varlığını sürekli hatırlatır. Bu bakımdan da hem Hasan Mellah hem de genel olarak Ahmet Mithat Efendi'nin romanları Monte Cristo'ya benzemez.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanında da anlatıcı 3. şahıstır, fakat onun diğer romanlarının hemen tamamında olduğu gibi bunda da romantik-ironik yöntem benimsenmiştir. Buna bağlı olarak yazar anlatıcının, kendisinden yeri geldiğinde “ben” olarak da söz edebilen bir konumu bulunmaktadır. O her an olayların içindedir ve okuyucuyu da hikâyenin içine çeken bir yazar-anlatıcıdır. Bu anlatıcı okuyucuyla konuşur, onu yönlendirir, roman kişilerinin davranışlarını onaylar veya eleştirir, onlara tavsiyelerde bulunur. Olayın anlatımını keserek bazen sayfalarca süren dinî veya felsefi mülâhazalara girişir, roman kişilerinin başından geçen bazı olaylar üzerine yorumlar yapar. A.

Dumas'ın romanında bu türden müdahaleler yok denecek kadar azdır. Örneğin, yazar anlatıcıya ait olan ve Edmond Dantes'in zindana atıldıktan sonraki ruh halini anlatan "... Tanrı'ya değil insanlara yalvarıyordu henüz; Tanrı son çaredir. Önce Tanrı'dan yardım dilemesi gereken bir zavallı, tüm diğer umutlarını yitirdikten sonra ondan medet umma noktasına gelir ancak"(s. 111) ve "... intihar düşüncesinin iç karartıcı devinimsizliği içinde buldu kendini; felâket yokuşunda bu karanlık düşüncelere takılıp kalanın vay haline! Tertemiz dalgaların maviliği gibi uzanan, ama içinde yüzücünün, kendine çeken, emen ve sulara gömen zift gibi bir balçığa bacaklarının giderek yapışıp kaldığını hissettiği ölü denizlerden biridir bu. Bir kez böyle hissedince, eğer ilâhî güç onun yardımına koşmazsa her şey biter ve harcadığı her çaba onu biraz daha ölüme çeker."(s. 113) cümlelerinde, italik dizdiğimiz kısımlardaki, doğrudan doğruya yazar-anlatıcıya ait yargıların benzerlerine romanın tamamında ancak birkaç kez rastlarız.

Konu dışına çıkararak okuyucuyu olayın geçtiği dönem, mekân veya coğrafya hakkında bilgilendirme bakımından da iki roman birbirinden çok farklıdır. Ahmet Mithat, sık sık konu dışına çıkararak olayın geçtiği dönem, mekân veya coğrafya hakkında bilgi verir. Çünkü onun amaçlarından biri de, roman aracılığıyla okuyucularının tarih ve coğrafya konusundaki bilgilerini artırmaktır. Dumas'ın romanı belki o zaman için yakın sayılabilecek bir tarihte geçtiği ve olayların cereyan ettiği Marsilya ve Paris civarı Fransız okuyuculara yabancı olmadığı için bu türden bilgi vermeler yoktur. "Bu öykünün geçtiği dönemde yaşamış olan okurlarım, Mösyö Morrel'in dile getirdiği suçlamanın o zamanlar ne denli korkunç olduğunu anımsayacaklardır" (s. 41) gibi cümlelere de bütün romanda ancak birkaç kez rastlanır. Hatta bu yargı cümlelerinin, romanın genelinde uygulanan objektif anlatıcı yöntemine aykırı düştüğü ve bu yüzden bunların yazarın ihmali veya kusuru olduğu söylenebilir. Ahmet Mithat Efendi'nin romanında ise bu türden cümlelere hemen her sayfada rastlanır. Fakat yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, bu, romanın bütününe yayılmış bir anlatım yöntemidir, dolayısıyla bir ihmali veya kusur sayılamaz.

Hasan Mellah'ın önsözünde Ahmet Mithat'ın da -belki biraz abartarak- belirttiği gibi iki yazar arasında edebî değer bakımından büyük bir fark vardır. Dumas, kişilerin iç dünyalarını ve çatışmalarını tahlil etme konusunda, -bu onun yazarlığının karakteristiği değilse de- başarılı bir yazardır. Gerçi onun da kişilerinin çoğu, Ahmet Mithat'ınkiler gibi sebep sonuç ilişkisi gözetilmeksizin "iyi" ya da "kötü" olarak çizilmişlerdir. İki romanın kahramanlarını, Edmond Dantes'le Hasan Mellah'ı genel olarak karşılaştırdığımızda ikisinin de romantik ve idealize edilmiş kişiler olduklarını söyleyebiliriz. Edmond Dantes'in zindanda Rahip Faria'dan birkaç dille birlikte bu dillerle meydana getirilmiş

geniş bir literatürü de öğrenmiş olmasındaki mübalağa bize hemen Ahmet Mithat Efendi'nin her bakımdan donanımlı kahramanlarını hatırlatır: Karnaval'daki Resmi Efendi, Paris'te Bir Türk'teki Nasuh ve tabîî konumuz olan romandaki Hasan Mellah gibi. Fakat Monte Cristo'daki bazı kişiler, A. Dumas'nın istediğinde derinlikli karakterler yaratabildiğini göstermektedir. Örneğin Savcı Willefort bunlardan biridir. Onun, masum olduğunu bildiği Edmond'u kurtarmakla kendi ikbali arasında ikileme düşüşünü ve bunun doğurduğu iç çatışmayı yazar çok ustaca yansıtmıştır. Ahmet Mithat Efendi'de Savcı Willefort gibi çatışmalar yaşayan karakterler yoktur, o buna niyetlendiğinde de çok beceriksiz, hatta gülünçtür. İdamı giden Andrea ve Peppino'dan ikincisinin affedilmesi üzerine ilkinin gösterdiği davranışın Edmond'un bakış açısından yorumlanması da Ahmet Mithat Efendi'de rastlayamayacağımız bir anlatımla verilmiştir.

İdam alanına sükûnetle gelen Andrea, arkadaşının affedildiğini öğrenince büyük bir öfke krizine tutulur ve arkadaşını öldürmeye kalkar; oysa onun ölümü kendisinin yaşamasını sağlamayacaktır. Artık Monte Cristo Kontu olarak tanınan Edmond'un bu davranışı yanındakilere yorumlayışı, bir insan davranışının psikolojisine ilişkin evrensel bir durumu anlatır: "... yazgısına boyun eğmiş, idam sehpasına doğru yürüyen, bir korkak gibi ölmeye giden bir adamdı bu, doğru, ama sonuçta karşı koymadan, acı acı yakınmadan ölecekti: ona bu gücü veren neydi biliyor musunuz? Onu avutan neydi biliyor musunuz? Cezasına sabırla katlanmasını sağlayan neydi biliyor musunuz? Bir başkasının onunla korkusunu paylaşmasıydı; bir başkasının da onun gibi ölecek olmasıydı. İki koyunu kasaba, iki öküzü mezbahaya götürün ve onlardan birine arkadaşının ölmeyeceğini anlatın, koyun neşeyle meleyecek, öküz zevkten böğürecektir; ama insanın, Tanrı'nın kendine benzeterek yarattığı insanın, Tanrı'nın ilk, tek en yüce yasa olarak insanı sevmeyi benimsetmek istediği insanın, Tanrı'nın, düşüncesini dile getirebilmesi için ses verdiği insanın, arkadaşının kurtulduğunu öğrendiği zaman ilk çığlığı ne olacak? Bir küfür. Doğanın bu başyapıtına, yaradılışın kralına, insana saygılar!" Andrea'ninkine benzer bir davranış karşısında Ahmet Mithat Efendi, Dumas'nın yaptığı gibi, bir roman kişinin aracılığıyla evrensel bir insan gerçekliğini vermek yerine, bizzat yazar olarak araya girerek sayfalarca süren sıradan "mülâhaza"larda bulunur. Tabii bu noktada Ahmet Mithat Efendi ile A. Dumas arasında fark bulunduğu kadar, her iki yazarın okuyucuları arasında da fark bulunduğunu hesaba katmak gerekir. Ahmet Mithat Efendi, -tabii yapabiliş yapamayacağı da tartışılabilir-, hangi okuyucu kitlesi için yukarıya alıntıladığımız türden tahliller yapacaktır? Bu okuyucu düzeyinin yazarın tutumuna etkisi için, iki romanda da görülen bir motifin, kılık değiştirme motifinin nasıl kullanıldığını örnekleyebiliriz. A.

Dumas da A. Mithat da -Edmond Dantes ve Pavlos örneklerinde- kılık değiştirmiş ve kendisini çevreye başka bir kimlikle tanıtan kişilerini anlatırken başlangıçta bu durumu okuyucuya belirtmezler. Okuyucunun bunu kendiliğinden anlayacağını varsayarlar. Bir noktaya kadar iki yazarın tavrı da aynıdır. Ancak sonunda ayrılırlar: A. Dumas bunu okuyucusuna hiçbir zaman belirtme gereği duymaz, çünkü onun bunu anlayacağından emindir. Ancak A. Mithat Efendi baştan belirtmediği gerçeği, “Tanıdınız mı?” veya “Siz de anlamışsınızdır ya...” gibi bir girizgâhtan sonra en sonunda açıklama gereği duyar. Yazarların bu tavırları arasındaki farkın aynı zamanda okur kitlelerinin düzeyiyle de ilgili olduğunu unutmamak gerekir.

Sonuç olarak, gerek muhteva gerekse yapı ve kuruluş bakımından Monte Cristo Kontu ile Hasan Mellah arasında bir benzerlik bulunmamaktadır. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi’nin, romanını kaleme alırken kullandığı, Monte Cristo’yu “tanzir” ettiği şeklindeki ifadenin, Hasan Mellah’ın Dumas’ın romanının bir benzeri olduğu, muhteva ve kurgu bakımından onu taklit ettiği anlamına gelmediğini kabul etmek gerekir. Dumas’ın romanının Ahmet Mithat Efendi’yi etkileyen tarafı, baştan sona okuyucunun merak duygusuna hitap eden bir roman oluşu ve buna bağlı olarak yayımlandığında gördüğü ilgidir. Yazarımızın Hasan Mellah’ta Monte Cristo’yu “tanzir” etmesi, biçim ve içerik bakımından onun bir benzerini yazdığı anlamına gelmemektedir.